

Social Cohesion and Development

Vol 1, No 2 (2006)

The European Welfare State

Rethinking the values of social security

Άγγελος Στεργίου

doi: [10.12681/scad.10005](https://doi.org/10.12681/scad.10005)

Copyright © 2016, Άγγελος Στεργίου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Στεργίου Ά. (2006). Rethinking the values of social security. *Social Cohesion and Development*, 1(2), 15–30.
<https://doi.org/10.12681/scad.10005>

Να ξανασκεφτούμε τις αξίες της κοινωνικής ασφάλισης

Άγγελος Στεργίου, *Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*

Rethinking the values of social security

Aggelos Stergiou, *Aristotle University of Thessaloniki*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια, η οικονομία τείνει να αποσυνδεθεί από την κοινωνία. Αντί να ικανοποιεί ανάγκες, έχει επιδοθεί σ' έναν ατέρμονα αγώνα για την αύξηση των κερδών. Σ' αυτή την «ενιαία σκέψη» υποτάσσεται και κάθε απόπειρα αναμόρφωσης της κοινωνικής ασφάλισης. Χωρίς κοινωνικό ορίζοντα, τα μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα αντιμετωπίζουν τον θεσμό, κατά βάση, ως βαρίδι για την οικονομία. Στο παρόν άρθρο, αντιπροτείνουμε μια κοινωνικοκεντρική μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος. Για να είναι δυνατή, κρίνεται αναγκαία η επιστροφή σ' εκείνες τις αξίες που γέννησαν και στην πορεία αναζωογόνησαν την κοινωνική ασφάλιση.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Κοινωνική ασφάλιση, κοινωνικές αξίες, αλληλεγγύη, κοινωνική δικαιοσύνη, ισότητα, ανθρώπινη αξιοπρέπεια

ABSTRACT

Lately, the economy seems cut off from society. Instead of satisfying needs, it is devoted to an endless race for profit increase. Every attempt to recalibrate social insurance is subordinated to this «unified thought». In the absence of a social perspective, reform attempts view social insurance predominantly as a burden for the economy. The present article puts forward a social-centered approach for the reform of social security systems. In order to do so, it is important to focus once again on the values that brought about and strengthened social insurance.

KEY WORDS: Social insurance, social values, solidarity, social justice, equality, human dignity

1. Εισαγωγή

Η «επίσημη» συζήτηση για την κοινωνική ασφάλιση στην Ευρώπη και την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια φαίνεται να είναι μονομερώς επικεντρωμένη στην «ανάγκη αποκατάστασης της μακροχρόνιας δημοσιονομικής ισορροπίας». Το μεταρρυθμιστικό μένος εξαντλείται κυρίως στη διατήρηση της βιωσιμότητας του συστήματος. Ωστόσο, η τελευταία αποτελεί τη μία πλευρά του νομίσματος. Η επάρκεια, το επίπεδο παροχών και τα κοινωνικά δικαιώματα αντιπροσωπεύουν την άλλη. Εκτός αυτού, η βιωσιμότητα είναι και μια σχετική έννοια. Δεν έχει ούτε αντικειμενικό ούτε επιστημονικά συγκροτημένο περιεχόμενο. Εξαρτάται από αυτό που θέλουμε να μείνει βιώσιμο. Ειδικότερα, η βιωσιμότητα της κοινωνικής ασφάλισης συναρτάται με τους πόρους που διαθέτει μια κοινωνία για τη διατήρησή της. Ωστόσο, τίποτα δεν εμποδίζει τη διάθεση μεγαλύτερου μέρους του παραγόμενου κοινωνικού προϊόντος, προκειμένου

να ικανοποιηθεί πληρέστερα το δικαίωμα στην υγεία, τη σύνταξη, την επιδότηση ανεργίας κ.ά. (Lefebvre - Méda, 2006). Η βιωσιμότητα μετατρέπεται σε πρόβλημα από τη στιγμή που επιχειρείται να διατηρηθεί ένα διευρυμένο σύστημα κοινωνικής προστασίας, χωρίς να ασκείται καμία πίεση σ' επίπεδο ανεύρεσης πρόσθετων πόρων. Η αυτοαναφορικότητα της έννοιας «βιωσιμότητα», όπως το κάνει άλλωστε και η Παγκόσμια Τράπεζα (*World Bank, 1994*), στην περίφημη Έκθεσή της *Averting the old age crisis: policies to protect the old and promote growth* θα πρέπει να εκληφθεί περισσότερο ως επιλογή (ιδεολογική και πολιτική) μη άσκησης φορολογικής πίεσης, για την επίλυση του προβλήματος των κοινωνικών δαπανών (Beattie - McGillivray, 1995, Σακελλαρόπουλος, 2001). Έτσι, η κρίση βιωσιμότητας που διέρχονται σήμερα τα περισσότερα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης σχετίζεται περισσότερο με τους σκοπούς παρά με τα μέσα. Οι σκοποί είναι εκείνοι που παρουσιάζονται από τον κυρίαρχο λόγο ως αναξιόπιστοι και φευγαλέοι.

Αφετηρία της δικής μας προσέγγισης στο παρόν άρθρο είναι οι αξίες της κοινωνικής ασφάλισης. Ο κόσμος είναι πλήρης από «πρέπει» («sollen»), που επιζητούν την πραγμάτωσή τους. Τίποτα δεν είναι εξαρχής δεδομένο. Η κανονιστική προσέγγιση αντιπροσωπεύει ένα εγχείρημα χειραφέτησης από τον κυδαίο πραγματισμό. Συνίσταται στην προσπάθεια διατύπωσης μιας εναλλακτικής οπτικής στην απόπειρα αποδόμησης των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης. Το βασικό ερώτημα που θέτει η κοινωνία, σε αντίθεση με τους εκπροσώπους της οικονομίας, είναι το «πώς» θέλουμε την κοινωνική ασφάλιση. Και το «πώς» εξαρτάται από τις αξίες, τις προτεραιότητες, τα προτάγματά μας (Euzéby, 2004). Η συζήτηση για την ασφάλιση οφείλει να μην επικεντρώνεται πρώτιστα στην ποσοτική διάσταση. Δεν συνεισφέρουμε θετικά στη μεταρρύθμιση του συστήματος, επιδιδόμενοι σε «ασκήσεις ιλίγγου», ενόψει μιας δήθεν γενικής κατάρρευσης: επαναλαμβάνοντας κατά τρόπο στερεοτυπικό, λ.χ., τα τρομακτικά ποσοστά ηλικιωμένων στο άμεσα προβλέψιμο μέλλον. Όπως θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε παρακάτω, οι ρίζες του θεσμού βρίσκονται στο ίδιο το ασφαλιστικό (κοινωνικό) συμβόλαιο της κάθε κοινωνίας κι αυτό είναι φυσικό να υπαγορεύει τις αναγκαίες λύσεις.

Η χρήση του όρου «κρίση της κοινωνικής ασφάλισης», επιδιώκοντας να αποδώσει την αύξηση των δαπανών του συστήματος, δεν τοποθετεί την επίλυση του προβλήματος στο πραγματικό πεδίο ανταγωνισμών. Η προτεινόμενη αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης και η συνακόλουθη μείωση των παροχών δεν αποκαλύπτουν ανοικτά την αξιακή σύγκρουση. Απλώς αποπειρώνται να ισοσκελίσουν δαπάνες με παροχές. Η ετυμολογία ότι η κοινωνική ασφάλιση «κοστίζει πολύ» φέρει τα χαρακτηριστικά ενός απρόσωπου και τεχνικού ζητήματος. Η επίμονη επανάληψη οικονομικών προτεραιοτήτων, όπως «ανταγωνιστικότητα», αίτημα «παραγωγικότητας», «απαιτήσεις της αγοράς», αρνείται κάθε σχέση με υπαρκτούς ανθρώπους. Στον εγγενή επεκτατισμό της οικονομίας της αγοράς το άτομο δεν αποτελεί πλέον τον τελικό σκοπό.

Στο παρόν άρθρο υποστηρίζουμε ότι η συζήτηση για τη μεταρρύθμιση του συστήματος της κοινωνικής ασφάλισης οφείλει να λάβει σοβαρά υπ' όψιν τις θεμελιακές επιλογές του θεσμού. Το πρόβλημα είναι η επανοριοθέτηση του ρόλου του κράτους, η κατανομή ανάμεσα στην ατομική και τη συλλογική ευθύνη και, βλέποντας πιο μακριά, η αναδιανομή εισοδήματος στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης. Αν δώσουμε απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, θα έχουμε προσδώσει συγχρόνως ένα καθορισμένο σχήμα σε αυτό που αποτελεί την κοινωνική ασφάλιση. Κι είναι αδύνατο να διαφυλάξουμε το κοινωνικό κράτος χωρίς μια ατομική οικειοποίηση αξιακών συμβόλων.

2. Η οικονομία κατά των κοινωνικών αξιών

Ο δημοσιονομικός συντηρητισμός αποτελεί μια σκληρή πραγματικότητα στον σημερινό κόσμο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Η παγκοσμιοποίηση προκαλεί τριγμούς στο οικοδόμημα της κοινωνικής ασφάλισης. Το οικονομικό επιβάλλει τους όρους του στο κοινωνικό. Πρυτανεύει η ιδέα του περιορισμού των δημόσιων ελλειμμάτων. Σε όλο τον κόσμο, το μέλημα των οπαδών του οικονομικού φιλελευθερισμού είναι να επιβληθεί μια μακροοικονομική σταθερότητα, χωρίς η τελευταία να εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών στόχων. Σε αυτή την τάξη των ιδεών, η κρίση της κοινωνικής ασφάλισης μετατρέπεται σε καθαρά δημοσιονομικό πρόβλημα. Σκοπός πλέον των ασφαλιστικών μεταρρυθμίσεων δεν είναι ένας νέος κοινωνικός σχεδιασμός του θεσμού, αλλά η μείωση της συμμετοχής του κράτους στη χρηματοδότησή του. Στα μάτια των μεταρρυθμιστών (νεοφιλελεύθερης κοπής), το κράτος θα πρέπει να αποτινάξει από πάνω του το σαράκι της κοινωνικής ασφάλισης, ενός πεδίου που μετράει μόνο μαύρες τρύπες.

Τον «ρυθμό» έδωσε η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση. Μετά την εγκατάλειψη του φιλόδοξου στόχου της εναρμόνισης των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας, η κρίση της κοινωνικής ασφάλισης απασχολεί, κατά βάση, την Ένωση στο πλαίσιο του ενιαίου νομίσματος. Τα κράτη-μέλη, υποταγμένα στη δημοσιονομική πειθαρχία που επιβάλλει το Σύμφωνο Σταθερότητας, οφείλουν να ελέγχουν τα δημόσια ελλείμματά τους και κυρίως τη βασική πηγή τους, τις κοινωνικές δαπάνες. Η κοινωνική ασφάλιση, στον μετα-εθνικό αστερισμό, ρυθμίζεται ή καλύτερα απορρυθμίζεται, προκειμένου να αποφευχθούν τα «υπερβολικά ελλείμματα». Τα κράτη-μέλη έχουν δεσμευτεί να σέβονται μεσοπρόθεσμα μια δημοσιονομική ισορροπία και σε αυτή την ισορροπία δεν έχει θέση μια ελλειμματική κοινωνική ασφάλιση. Ο φόβος για τα δημοσιονομικά ελλείμματα στοιχειώνει την όποια κοινωνική ωφέλεια επιφέρουν οι κοινωνικοασφαλιστικές δαπάνες.

Συγχρόνως, η κοινωνική προστασία εμφανίζεται ως βαρίδι της οικονομίας, που εμποδίζει την αποτελεσματικότητά της. Προβάλλεται συχνά ότι οι ασφαλιστικές εισφορές επιβαρύνουν το κόστος εργασίας, που με τη σειρά του μειώνει την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων. Από τη στιγμή που η ανταγωνιστικότητα συνδέεται αποκλειστικά με το κόστος της εργασίας, δεν υπάρχει άλλη επιλογή από τη μείωση της δημόσιας ασφάλισης. Συσκοτίζοντας άλλες παραμέτρους, παραγνωρίζεται το στοιχειώδες: ότι δηλαδή οι κοινωνικοασφαλιστικές δαπάνες βοηθούν την ανθρώπινη ανάπτυξη και την αξιοποίηση πολλών βασικών ικανοτήτων του ατόμου. Εύστοχα παρατηρήθηκε ότι ενώ το κόστος της κοινωνικής ασφάλισης είναι εμφανές, δεν είναι μετρήσιμα τα οφέλη της: πώς μπορούμε άραγε να αποτιμήσουμε τα θετικά αποτελέσματα από τη βελτίωση της κατάστασης της υγείας του πληθυσμού; Με διαφορετικά λόγια, δεν λαμβάνεται υπ' όψιν το κοινωνικό κόστος ή όφελος των οικονομικών αποφάσεων.

As θυμηθούμε ότι στην τροχιά της συμπίεσης της κοινωνικής ασφάλισης βρεθήκαμε όταν η Παγκόσμια Τράπεζα δημοσίευσε το 1994 την προαναφερθείσα Έκθεση *Averting the old age crisis: policies to protect the old and promote growth*. Η Έκθεση αυτή ασκεί έντονη κριτική στα δημόσια συστήματα, που τα θεωρεί αποτυχημένα τόσο στο οικονομικό όσο και στο κοινωνικό πεδίο. Αποδίδει την αποτυχία τους κυρίως στους εξής λόγους: δεν προστατεύουν τις παροχές από τον πληθωρισμό, ενθαρρύνουν την πρόωρη συνταξιοδότηση, ευνοούν ιδιαίτερα τους εύπορους ασφαλισμένους, είναι αδικαιολόγητα γενναιόδωρα, έχουν υψηλό διοικητικό κόστος και, τέλος, είναι εκτεθειμένα στον πολιτικό κίνδυνο. Η έκθεση, προκειμένου να προωθήσει μια συγκεκριμένη αντίληψη, υιοθετεί υστερόβουλα μια σκληρή κριτική, παραβλέποντας τα αποκομιζόμενα οφέλη από τη δημόσια κοινωνική ασφάλιση. Ο υπερτονισμός των κακοδαιμονιών στοχεύει στη διευκόλυνση της προτεινόμενης λύσης. Ειδικότερα, η έκθεση, ακολουθώντας ένα νεοφιλελεύθερο *credo*, τάσσεται ανοικτά υπέρ της ιδιω-

τικοποίησης των συνταξιοδοτικών συστημάτων, την οποία αντιλαμβάνεται ως σύσταση ατομικών συνταξιοδοτικών λογαριασμών, που θα λειτουργούν σύμφωνα μ' εμπορικές μεθόδους διαχείρισης.

Εκτοτε κι άλλοι διεθνείς οργανισμοί, στο πλαίσιο της ίδιας «μονόδρομης» σκέψης, απνύθυνα μηνύμα για μείωση των δαπανών των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας. Ο ΟΟΣΑ παρουσίασε το 1998 μια μελέτη με τον τίτλο «Préserver la prospérité dans une société vieillissante», που ενώ δεν προτείνει μια συγκεκριμένη έξοδο κινδύνου, συντάσσεται με την Παγκόσμια Τράπεζα ως προς την ανάγκη της διαφοροποίησης των πηγών εισοδήματος των ηλικιωμένων – κι άρα μη εξάρτησης τους μόνο από μία δημόσια σύνταξη (Queisser, 2000). Γενικά, εκείνο που διαφαίνεται είναι ότι το ενδιαφέρον των διεθνών οργανισμών υπαγορεύεται κυρίως από τη μακροοικονομική διάσταση της κοινωνικής πολιτικής, ενώ οι προτάσεις τους, παρά τη φαινομενικά τεχνοκρατική υφή, έχουν ένα καθαρά ιδεολογικό στίγμα, επιβάλλοντας στα μεταεθνικά κράτη πολιτικές φιλελευθεροποίησης. Η υπερεθνική αυτή άσκηση πιέσεων με μορφή συστάσεων δεν εκπορεύεται από καμία διαδικασία νομιμοποίησης (Μπεκ, 2005). Στοχεύει πρώτιστα στην παγκόσμια ανάπτυξη των κεφαλαιαγορών. Αξίζει να προσέξουμε ότι πρόσφατα κι η ίδια η Παγκόσμια Τράπεζα έχει αρχίσει να αναγνωρίζει τους κινδύνους που γεννά η ενθάρρυνση των ιδιωτικών συντάξεων (Sarfati, 2006).

Μόνο το Διεθνές Γραφείο Εργασίας, αν και δεν εισακούεται σήμερα από τις κυβερνήσεις, ευθυγραμμίζεται με αντιλήψεις που έχουν ως σταθερή τους βάση τον σεβασμό της κοινωνικής αλληλεγγύης (την εγγύηση ενός αξιοπρεπούς εισοδήματος σε περίπτωση γήρατος, αναπηρίας, θανάτου). Ειδικότερα, το ΔΓΕ εμμένει στην αξία των διανεμητικών συστημάτων, παρά τα προβλήματα που γεννώνται από την πολιτική και τεχνική τους διαχείριση. Η κανονιστική παρέμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας επιβεβαιώνει την κοσμοαντίληψή της ότι η κοινωνική ασφάλεια έχει μια συλλογική και κοινωνική αποστολή. Μια από τις καταστατικές αρχές των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας, κατά τα διεθνή κείμενα της ΔΟΕ, είναι η αλληλεγγύη. Έτσι, η απομάκρυνση από τα δημόσια διανεμητικά συστήματα θα δημιουργούσε προβλήματα συμβατότητας με τις κυρωθείσες Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας. Για παράδειγμα, από τη Διεθνή Σύμβαση Εργασίας Νο 102 του 1952, την οποία έχει κυρώσει η χώρα μας –κι από τη ΔΣΕ Νο 128 του 1967 που δεν έχει κυρώσει ακόμη–, προκύπτουν, ανάμεσα στα άλλα, κι οι εξής δεσμεύσεις: η εργατική συμμετοχή στις εισφορές δεν μπορεί να υπερβαίνει το 50%, οι συντάξεις πρέπει να αναπληρώνουν ένα συγκεκριμένο ποσοστό του τελευταίου μισθού και να καταβάλλονται αδιαλείπτως κατά τη διάρκεια του κινδύνου, οι εκπρόσωποι των ασφαλισμένων να συμμετέχουν στη διοίκηση του φορέα.

Αν το δίκαιο κοινωνικής ασφάλισης υποταχθεί στις «παραιτήσεις» των διεθνών οικονομικών οργανισμών, δηλαδή στη θλιβερή απόρριψη των κανονιστικών του αρχών, θα οδηγηθεί μοιραία σε μια οπισθοδρόμηση. Σε αυτή την προοπτική, η εξέλιξη δεν θα είναι παρά μια συρρίκνωση της δημόσιας κοινωνικής ασφάλισης, μια οπισθοδρόμηση που θα σημάνει όχι μόνο μείωση της δημόσιας προστασίας, αλλά και κατ' ουσία αλλαγή της αξιακής βάσης του θεσμού. Πιο απλά, η αποκατάσταση της βιωσιμότητας της κοινωνικής ασφάλισης, σύμφωνα με τις ανωτέρω υποδείξεις για μείωση της συμμετοχής του κράτους, θα καταλήξει μοιραία στην αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης, τη μείωση του ποσοστού αναπλήρωσης κ.ά. Βέβαια, η υποχώρηση των δημόσιων συστημάτων από την εγγύηση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου συντάξεων θα συνοδευτεί από την ανάπτυξη, στον εγκαταλειφθέντα χώρο, των ιδιωτικών (κερδοσκοπικών και μη) σχημάτων. Με το πέρασμα στη μεταδημοκρατία, η σαρωτική ορμή του μεταβιομηχανικού κεφαλαίου προσπαθεί να εντάξει στη δικαιοδοσία της αγοράς και της εμπορευματοποίησης υπηρεσίες κοινωνικών θεσμών, όπως είναι εκείνες της κοινωνικής ασφάλισης, που βρίσκονταν εκτός συστήματος συσσώρευσης.

Από το 1990 η κοινωνική ασφάλιση και το δίκαιό της έχουν μπει, στην Ελλάδα, σε τροχιά «δημοσιονομικού συντηρητισμού» και νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Μάλιστα, πρόσφατα συναντάμε

το εξής πρωτόγνωρο φαινόμενο: ασφαλιστικός νόμος να αποβλέπει σε επιχειρηματικούς στόχους. Πράγματι, ανατρέχοντας στην αιτιολογική έκθεση του Ν. 3371/05 για το ΕΤΑΤ (Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Τραπεζοϋπαλλήλων), εντοπίζουμε ανάμεσα στους στόχους του την εφαρμογή των Διεθνών Λογιστικών Προτύπων στα πιστωτικά ιδρύματα. Έτσι, ομολογείται ανοικτά ότι η επίλυση του ασφαλιστικού ζητήματος των τραπεζοϋπαλλήλων έγινε πρώτιστα για την αποδέσμευση των πιστωτικών ιδρυμάτων από τις ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις.

3. Δεν αρκεί η υπεράσπιση του ρόλου της κοινωνικής ασφάλισης μόνο με οικονομικά επιχειρήματα

Με πολύ πειστικό τρόπο έχουν αντικρουστεί οι κατηγορίες κατά της δημόσιας κοινωνικής ασφάλισης. Δυστυχώς δεν εισακούστηκαν και δεν εισακούονται. Στο ίδιο το πεδίο των οικονομικών επιχειρημάτων, υποστηρίζεται ότι η κοινωνική ασφάλιση δεν αποδυναμώνει την παραγωγικότητα, τις επιδόσεις μιας οικονομίας, αλλά αντίθετα τις ενισχύει. Σ' ένα γνωστό του άρθρο ο Α. Atkinson (Atkinson, 1998) καταλήγει εμπειριστατωμένα στο συμπέρασμα ότι η κοινωνική ασφάλιση δεν έχει επιπτώσεις για την οικονομία, ενώ δεν αποθαρρύνει την εργασία. Η κοινωνική προστασία, κατά τον συγγραφέα, μπορεί να εκληφθεί ως παράγοντας ενθάρρυνσης της παραγωγής. Στην ίδια ευθεία αναπτύχθηκε και η ρητορεία των Βρυξελλών. Η Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (1997) «Εκσυγχρονισμός και βελτίωση της κοινωνικής προστασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», θεωρεί ως ένα από τα βασικά θέματα του εκσυγχρονισμού την ανάδειξη του ρόλου της κοινωνικής πολιτικής ως παραγωγικού συντελεστή.

Δεν αρκεί όμως να απαντήσουμε στις κατηγορίες με ίδιες τάξης αντεπιχειρήματα. Θα πρέπει να υπερασπιστούμε την κοινωνική ασφάλιση κυρίως στο όνομα των αξιών που εκφράζει, καθώς και των λειτουργιών που επιτελεί. Πριν απ' όλα, η κοινωνική ασφάλιση ενσαρκώνει τις επιλογές μιας κοινωνίας. Η υποχρέωση ασφάλισης θεμελιώνεται ηθικά, για να στηριχθεί κατόπιν σε οικονομικούς λόγους. Ο τρόπος με τον οποίο οργανώνουμε την κοινωνική ασφάλιση αντικατοπτρίζει τις αξίες με βάση τις οποίες οργανώνουμε την κοινωνία μας. Από τον οικονομικό λογισμό δεν θα πρέπει να απουσιάζει η πολιτική και κανονιστική συζήτηση για τον βαθμό της αλληλεγγύης που επιθυμούμε. Η επιλογή του πεδίου μάχης και αναμέτρησης είναι αποφασιστική. Κι αυτό γιατί, όπως παρατηρεί ο Ζ. Μπάουμαν, «η ανθρώπινη αλληλεγγύη είναι το πρώτο θύμα της επέλασης της καταναλωτικής αγοράς» (Μπάουμαν, 2006).

Δεν θα ήταν περιττό να αναφέρουμε ότι και στην οικονομική επιστήμη έχει παρεισφρήσει η συζήτηση περί αξιών. Μύθοι των νεοκλασικών οικονομικών που στηρίζονται στη μεγιστοποίηση της ατομικής ωφέλειας και του οικονομικού ορθολογισμού της οικονομίας της αγοράς δέχονται σοβαρά πλήγματα. Ο Amartya Sen έχει κατά τρόπο αξιοπρόσεκτο επανεισαγάγει την ηθική στην οικονομία. Ανοίγοντας νέους ορίζοντες, προσπάθησε να μικρύνει την απόσταση που έχει δημιουργηθεί ανάμεσα στα οικονομικά και την ηθική. Ειδικότερα, αντιλαμβάνεται τη μεταξύ τους γόνιμη σχέση κυρίως ως διόρθωση της στέρξης δυνατοτήτων (capabilities) μέσω μιας αναδιανεμτικής παρέμβασης του κράτους.

Με αφετηρία τη θεωρία των «capabilities» του Α. Sen, έχουν διατυπωθεί νέες προσεγγίσεις των κοινωνικών δικαιωμάτων, που αποβλέπουν στην προσαρμογή της αγοράς στις ανάγκες του ανθρώπου. Αντί οι άνθρωποι να προσαρμόζονται στις ανάγκες της αγοράς, η πολιτική των δυνατοτήτων/ικανοτήτων στοχεύει στο αντίθετο, δηλαδή να εφοδιάσει τους ανθρώπους με όλα τα αναγκαία μέσα ώστε να αναπτύξουν τη δυναμικότητά τους και μέσω αυτής να φθάσουν στην ευημερία. Κατά βάθος, εκείνο που διακρίνει κανείς είναι ότι οι εν λόγω εναλλακτικές ματιές ξεκινούν από μια προσπάθεια συμβιβασμού της κοινωνικής προστασίας με τις απαιτήσεις της αγοράς.

Η υπεράσπιση της κοινωνικής ασφάλισης μπορεί να γίνει και σ' επίπεδο δοκιμασμένων εμπειριών. Η θετική σχέση ανάμεσα στις οικονομικές αποδόσεις και την κοινωνική προστασία έχει τα δικά της αλλοδαπά προηγούμενα. Από αυτή την άποψη, σαγηνευτική είναι η περίπτωση των σκανδιναβικών χωρών, γιατί μπόρεσαν να συνδυάσουν επιτυχώς την οικονομική αποτελεσματικότητα με την αλληλεγγύη. Πρόκειται για έναν συμβιβασμό που αποτυπώθηκε ως «flexicurity» (ευελιξία με ασφάλεια). Στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των συστημάτων τους ανήκουν η σημαντική παρουσία του κράτους στην προστασία όλων των κοινωνικών αγαθών, οι αυξημένες κοινωνικές δαπάνες που υλοποιούν μια εντονότερη αναδιανομή και η χαμηλή συχνότητα της φτώχειας –η Δανία, η Φινλανδία και η Σουηδία έχουν το μικρότερο ποσοστό φτώχειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση κι, όπως μπορούμε να εικάσουμε, σε όλο τον πλανήτη.

Με τον συνδυασμό της ευελιξίας και της ασφάλειας σηματοδοτείται κατά βάση το πέρασμα από την ασφάλεια «της θέσης εργασίας» (της ίδιας απασχόλησης στον ίδιο εργοδότη) στην προστασία «μιας θέσης εργασίας» (της δυνατότητας απασχόλησης, ακόμη κι αν δεν είναι ο ίδιος ο εργοδότης). Πρόκειται για μια ολιστική αντίληψη, που αντιμετωπίζει ενιαία τις εγγυήσεις της εργατικής νομοθεσίας και τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας. Ειδικότερα, συνδυάζει μια ευέλικτη αγορά εργασίας, που λειτουργεί με χαμηλά standards εργατικού δικαίου, με μια εκτεταμένη κοινωνική προστασία. Όσα χάνει ο εργαζόμενος σε εγγυήσεις σταθερότητας από το εργατικό δίκαιο (ευκολότερες απολύσεις), τα κερδίζει σε εγγύηση εισοδήματος κατά τη διάρκεια των μεταβατικών περιόδων.

Οι σκανδιναβικές χώρες απέδειξαν ότι δεν υπάρχει μια αρνητική σχέση ανάμεσα στο ύψος των κοινωνικών δαπανών και την οικονομική ανάπτυξη. Παρά το γεγονός ότι οι εν λόγω χώρες προβαίνουν σε κοινωνικές δαπάνες που υπερβαίνουν τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (το 27% του ΑΕΠ), κατατάσσονται ωστόσο από τους διεθνείς οργανισμούς ανάμεσα στις πλέον αναπτυγμένες οικονομίες. Η δημιουργία του σκανδιναβικού (τεχνητού) παραδείσου αποδίδεται περισσότερο στις θεμελιακές επιλογές της κοινωνίας παρά στις επιτυχίες της οικονομίας του. Πάνω σε αυτές τις κεντρικές επιλογές κτίστηκαν συγκεκριμένα μέτρα και θεσμοί –αν και πρόσφατα παρατηρείται κι εδώ μια τάση «εξευρωπαϊσμού», με την έννοια της υιοθέτησης θεσμών που ανήκουν στα λοιπά ευρωπαϊκά μοντέλα. Κάτι που αποσιωπάται ή αγνοείται είναι ότι η σκανδιναβική επιτυχία οφείλεται κυρίως σε αξιακές της προτιμήσεις, που κατέστησαν εφικτή την αναζήτηση και διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου. Όπως, σύμφωνα με ευρωπαϊκές έρευνες, το ενδιαφέρον για τον πλησίον κατέχει μια σημαντική θέση ανάμεσα στις αξίες που γίνονται αποδεκτές από τις βόρειες κοινωνίες.

4. Η ραχοκοκκαλιά της κοινωνικής ασφάλισης: Οι αξίες της

Σε μια προσπάθεια απομάγευσης του κόσμου, διαφαίνεται ότι υπάρχει ένας πλουραλισμός αξιών σχετικά με την κατανομή των πόρων. Τα πάντα περιστρέφονται γύρω από ανταγωνισμούς και αντιπαλοότητες. Με αφετηρία την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η προστασία του ατόμου από τις κακοτυχίες της ζωής αποδεσμεύτηκε από τη θεία πρόνοια. Οι αδικίες της αγοραίας αναδιανομής έως έναν βαθμό διορθώθηκαν με την παρέμβαση της κοινότητας κι αργότερα του κράτους. Ειδικότερα, η κοινωνική ασφάλιση συγκροτήθηκε πάνω σε συλλογικές αξίες κι ήταν ένας τρόπος άσκησης της κοινωνικής αλληλεγγύης, μέσω της κάλυψης κοινωνικών κινδύνων.

Σήμερα, η κοινωνική ασφάλιση απειλείται να αλωθεί από αντίπαλες αξίες. Ο εκσυγχρονισμός της επιχειρείται προς την κατεύθυνση μιας νέας κατανομής ευθυνών ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία. Προσιωνίζεται ότι το άτομο θα υποχρεωθεί να επωμιστεί κι αυτό το βάρος των κοινωνικών κινδύνων, αναγκασμένο να συμπληρώσει το (λιγότερο ή περισσότερο επαρκές) εισόδημα που θα του

διασφαλίζει το δημόσιο σύστημα. Προβάλλεται ως αντίδοτο η επιστροφή σε αξίες που πρεσβεύουν οι libertarians, δηλαδή στο *laissez-faire* και το ελάχιστο κράτος. Η κοινωνική αλληλεγγύη, σε αυτό τον τρόπο θεώρησης του κόσμου, αποδοκιμάζεται σοβαρά.

Αξίζει να προσέξουμε ότι η κοινωνική ασφάλιση δεν αποτελεί απλή ενστάλαξη αξιών. Ρυθμίζοντας τη ζωή των ανθρώπων, με συλλογικό και αλληλέγγυο τρόπο, παράγει αξίες. Η κοινωνική ασφάλιση διαπαιδαγωγεί. Δίνει ένα μάθημα αλληλεγγύης, ενώ συγχρόνως επιβραβεύει την ατομική συμβολή στη χρηματοδότηση του συστήματος. Εδώ βρίσκεται η μαγική συνταγή του θεσμού, αφού συνδυάζει με επιτυχία τη συλλογική ευθύνη με την ατομική προσπάθεια.

Οι αξίες της κοινωνικής ασφάλισης έχουν τις ρίζες τους στην ίδια την ιστορία της. Κατά τη γένεση του θεσμού συναντάμε την κοσμική αντιπαλότητα ανάμεσα στην οικονομική ελευθερία και την ισότητα. Αρκεί να επανέλθουμε στον δύσκολο τοκετό των πρώτων νόμων για το ΙΚΑ (5733/32 και 6298/34) (Λιάκος, 1993), για να θυμηθούμε ότι οι υποχρεωτικές κοινωνικές ασφαλίσεις πολεμήθηκαν ως αντίθετες στον οικονομικό φιλελευθερισμό και τον ατομικισμό. Ωστόσο, η ένταση αυτή δεν έχει κλείσει τον κύκλο της και αποδεικνύεται διαχρονική. Σήμερα, οι αρχικές αμφισβητήσεις επανεμφανίστηκαν σε διαφορετικό βαθμό και με άλλες μορφές. Κι ενώ κτίζαμε βεβαιότητες, επανήλθαν οι παλιές ανασφάλειες και ο παλιός φόβος να ζει κανείς χωρίς δίχτυ κοινωνικής προστασίας.

Οι κοινωνικές ασφαλίσεις οφείλουν τη γένεσή τους σε αντιλήψεις που πρόκριναν την επιθυμία για κοινωνική συνοχή, για την αντιμετώπιση του κοινωνικού προβλήματος που προκάλεσε η εκβιομηχάνιση του τέλους του 19ου αιώνα (Baldwin, 1975). Μόνο σήμερα η κοινωνική ασφάλιση αντιμετωπίζεται από τους οικονομολόγους μακροοικονομικά με όρους οικονομικής ανάπτυξης, επενδύσεων, αποταμίευσης. Σε μια τέτοια λογική, είναι φυσικό να γίνεται προσπάθεια μετάθεσης των «ρίσκων» στα ίδια τα άτομα.

Κατά την εξέλιξή του, ο θεσμός όχι μόνο έμεινε πιστός στις αξίες στις οποίες όφειλε τη γένεσή του, αλλά και τις διεύρυνε. Έτσι, ενώ στην αρχή συνδέθηκε με την επαγγελματική αλληλεγγύη, στην πορεία πολιτογράφησε μέτρα που στηρίζονταν στην εθνική αλληλεγγύη. Στη διεύρυνση των κοινωνικών αξιών οφείλεται ο μετασχηματισμός της κοινωνικής ασφάλισης σε κοινωνική ασφάλεια. Σήμερα, η κοινωνική ασφάλιση έχει αναδειχθεί σε κύρια μηχανή παραγωγής αλληλεγγύης για ολόκληρο τον πληθυσμό. Ακολουθώντας την οπτική του Marshall για την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη (Marshall - Bottomore, 1995), τα συστήματα κοινωνικής ασφάλειας προσανατολίστηκαν εξίσου προς την καθιέρωση καθολικών δικαιωμάτων σ' ένα ελάχιστο εισόδημα, το οποίο δεν εξαρτάται από την αγοραία αξία της εργατικής δύναμης.

As σημειώσουμε ότι οι αξίες, όπως τις πραγματεύομαστε αμέσως παρακάτω, δεν είναι απόλυτες αλήθειες, έξω από κάθε ιστορική μεταβλητότητα. Γεννιούνται και εξελίσσονται μέσα στην Ιστορία. Ειδικότερα, αυτές που μας ενδιαφέρουν εδώ δεν είναι οι εγγενείς αξίες του ανθρώπου, αλλά οι αξίες που έχουν μετουσιωθεί σε κανόνες δικαίου. Αναφερόμαστε στην κανονιστική διάσταση των αξιών και ειδικότερα στις αξίες της κοινωνικής συμβίωσης, που έχουν ενσωματωθεί στο Σύνταγμα (λ.χ. Άρθρο 2, παρ. 1, 25, παρ. 4, 4, παρ. 1), εκλαμβανόμενες, όπως υποστηρίζει ο Α. Μανιτάκης, ως ύπατοι κανόνες αναφοράς ή θεμελιώδεις γνώμονες αξιολόγησης της νομιμότητας ή της συνταγματικότητας (Μανιτάκη, 1994).

Εκτός από τις συνταγματικές τους πηγές, οι αξίες της κοινωνικής ασφάλισης δεν διακηρύσσονται πανηγυρικά σε κάποιες νομοθετικές διατάξεις. Διαφαίνονται μέσα από μια καλειδοσκοπική εξέταση μιας πληθώρας ρυθμίσεων. Διαπερνούν το νομοθετικό οικοδόμημα της κοινωνικής ασφάλισης και του προσδίδουν ιδιαίτερο νόημα και σφριγηλότητα. Οι αξίες αυτές συνιστούν ταυτόχρονα την εκκίνηση και τον απώτερο στόχο κάθε νομοθετικής παρέμβασης.

Η αποδυνάμωση του εθνικού κοινωνικού κράτους, λόγω απώλειας από αυτό του ελέγχου των

βασικών οικονομικών παραμέτρων, κατέστησε πιο επιτακτική την αναζήτηση διεθνών και ευρωπαϊκών αξιακών αναφορών. Αξίζει να επιστρέψουμε στο Άρθρο 22 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948: «Καθένας, ως μέλος του συνόλου, έχει δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια, συνισταμένη στην ικανοποίηση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών εκείνων δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα οποία είναι απαραίτητα για την αξιοπρέπείά του και την ανάπτυξη της προσωπικότητός του μέσω της εθνικής προσπάθειας και της διεθνούς συνεργασίας και σύμφωνα με την οργάνωση και τους πόρους κάθε κράτους». Πρόσφατα οι αξίες των κοινωνικών θεσμών έχουν αποκτήσει ευρωπαϊκή ταυτότητα. Στην προοπτική ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος, η κοινωνική πολιτική φαίνεται ότι θα αποκτήσει ένα αξιακό θεμέλιο στο ίδιο το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης. Αναφορά στην αλληλεγγύη, ως υπέρτατη κοινή αξία, γίνεται στις «Αξίες της Ένωσης», στο Προοίμιο του Συντάγματος, στο Προοίμιο του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Η αναγόρευση της αλληλεγγύης σε καταστατική αξία της κοινοτικής κοινωνικής πολιτικής (Stergiou, 2004) τροφοδοτεί εξίσου τα εθνικά αξιακά συστήματα τα οποία εμποτίζει και σταθεροποιεί.

Αλληλεγγύη

Ένα από τα θεμέλια της κοινωνικής ασφάλισης είναι η αλληλεγγύη. Όλος ο μηχανισμός της μετουσιώνει πρωταρχικά την αξία αυτή. Η σύνδεση της αλληλεγγύης με την κοινωνική ασφάλιση προέκυψε από την ίδια την ιστορία του θεσμού. Η κοινωνική ασφάλιση αναδύθηκε ως λύση στο «κοινωνικό ζήτημα», ως αναδιατύπωση της ισορροπίας ανάμεσα στην εργασία και την ιδιοκτησία που πρότεινε η νεωτερικότητα (Castel, 1995). Πράγματι, η αλληλεγγύη που πραγματώνεται με το κράτος πρόνοιας δεν εκφράζει παρά την προσπάθεια εξεύρεσης μιας επωφελούς ισορροπίας ανάμεσα στην οικονομία της αγοράς και την παρέμβαση του κράτους για τη βελτίωση των όρων ζωής.

Στην εποχή μας, μπορούμε να το επιβεβαιώσουμε κι εμείς ότι: το δίκαιο κοινωνικής ασφάλισης εμφανίζεται ως το κατεξοχήν «σχέδιο μιας ορθολογικής οργάνωσης της αλληλεξάρτησης κοινωνικών ομάδων απέναντι στους κινδύνους που απειλούν την ανθρώπινη ύπαρξη» (Supiot, 1994). Η κοινωνική ασφάλιση δεν είναι μόνο ένα αντίδοτο κατά της έλλειψης ατομικής πρόνοιας για τα στραβοπατήματα της ζωής: είναι κι η προστασία του άλλου. Ο εν λόγω θεσμός προστατεύει τα άτομα από τον κακό τους εαυτό –με την έννοια την απρονοησίας– και συγχρόνως τα εξαναγκάζει, προστατεύοντας τον εαυτό τους, να προστατεύουν και τους άλλους. Όπως έχει διατυπωθεί με διαφορετικούς όρους, οι ασφαλισμένοι με την καταβολή εισφορών αφενός προστατεύονται από την επέλευση των ασφαλιστικών κινδύνων, αφετέρου στηρίζουν οικονομικά την εντός του θεσμού υλοποιούμενη κοινωνική αλληλεγγύη.

Ο όρος «αλληλεγγύη» χρησιμοποιείται για να εκφράσει την αναφορά στην κοινότητα, την αλληλεξάρτηση των ανθρώπων, την κοινωνική συνοχή μέσω της αλληλοβοήθειας. Όλοι οι άνθρωποι αποτελούν μέρος ενός συνόλου. Η αλληλεγγύη ανάγεται σε αναγκαία συνθήκη ύπαρξης του όλου. Εμβάλλει την ιδέα της ευθύνης της ομάδας απέναντι στα μέλη της. Η αλληλεγγύη συνδέεται με την αμοιβαιότητα, με την έννοια ότι ο καθένας συμμετέχει κατά το μερίδιό του σ' ένα πρόγραμμα που ωφελεί όλους –άλλωστε, ο όρος «solidarity» προέρχεται ετυμολογικά από τη λατινική έκφραση «in solidum», δηλαδή από την ευθύνη εις ολόκληρον, ενώ το ίδιο υπονοείται και στην ελληνική γλώσσα με το όρο «αλληλέγγυος», αλλήλων + έγγυος (εγγυημένος). Από αυτή την αμοιβαιότητα πηγάζει η διττή εκδήλωση της αλληλεγγύης: οι ρόλοι του βοηθούντος και του βοηθούμενου ενδέχεται να εναλλάσσονται. Η αλληλεγγύη στηρίζεται σε μια ισορροπία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, σε μια ισορροπία ανάμεσα στο συλλογικό και το ατομικό.

Η αλληλεγγύη είναι η πρώτη αρετή όλων των κοινωνικών θεσμών και των ανθρωπίνων στάσεων. Δίνοντας προτεραιότητα στο συλλογικό, μειώνει τον ατομικό εγωισμό, που ρέπει προς το

προσωπικό όφελος. Εξελίσσεται κι αυτή υπό την πίεση των κοινωνικών αλλαγών. Η σύγχρονη αλληλεγγύη εκδηλώνεται μέσα από νέους διαύλους. Πολλές φορές φαίνεται ότι η αλληλεγγύη βρίσκεται σε παρακμή, ενώ στην πραγματικότητα έχει αλλάξει μορφές. Σύμφωνα με τον Durkheim, τον 19ο αιώνα η αλληλεγγύη μετασηματίστηκε από μηχανική σε οργανική. Η άποψη αυτή δεν επαληθεύτηκε πλήρως. Ο ρόλος των παραδοσιακών μορφών αλληλεγγύης, όπως η οικογένεια, η γειτνίαση, μπορεί να υποχώρησε, όμως δεν εξαφανίστηκε. Στις σύγχρονες κοινωνίες του 21ου αιώνα, οι εργασίες των κοινωνιολόγων και ανθρωπολόγων διαπιστώνουν ότι δίπλα στις νέες μορφές αλληλεγγύης επιβιώνει η μηχανική αλληλεγγύη.

Τη στιγμή που λόγω της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης είχαν υποχωρήσει ή ατονήσει πλέον οι άλλες μορφές αλληλεγγύης των προβιομηχανικών θεσμών, το κράτος παρενέβη για να θεσμοθετήσει την υποχρέωση αλληλοβοήθειας, ακολουθώντας συνήθως τη μεταφρασμένη σε συνταγματικές επιταγές κοινωνική ηθική. Η αλληλεγγύη οργανώθηκε υποχρεωτικά από το κράτος κι έλαβε τη μορφή της τυπικής αλληλεγγύης του κράτους πρόνοιας. Η αλληλεγγύη οργανωμένη ως υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση εμφανίστηκε με τη μορφή εξουδετέρωσης κοινωνικά παραγόμενων κινδύνων για την ατομική και συλλογική ύπαρξη.

Η αλληλεγγύη, δημιουργώντας έναν προστατευτικό κλοιό, προάγει την ασφάλεια, αυτό το βαθιά ριζωμένο ανθρωπολογικό αίτημα. Δεν επικρέμαται πλέον η απειλή αιφνίδιας ανατροπής της ζωής ενός ατόμου. Ο μηχανισμός της αλληλεγγύης δημιουργεί βεβαιότητες ότι η βοήθεια θα είναι εκεί όταν κάποιος θα τη χρειαστεί. Βέβαια η αλληλεγγύη είναι και υποχρέωση: «οφείλω να είμαι κι εγώ εκεί όταν θα με χρειαστεί ο άλλος». Με το κράτος πρόνοιας κοινωνικοποιούνται οι κλασικοί κίνδυνοι (ασθένεια, γηρατειά, αναπηρία κ.ά.) και η αντιμετώπισή τους μετατίθεται στην ευθύνη του κράτους. Η σύγχρονη αυτή μορφή διακυβέρνησης αντλεί τη νομιμότητά της από τη μετρίαση της ανασφάλειας του ατόμου. Ωστόσο, η υπόσχεση κάλυψης από την αβεβαιότητα ολοένα και υποχωρεί. Με την κρίση της νεωτερικότητας επανέρχεται η κοινωνική ανασφάλεια, που όχι μόνο συντηρεί τη φτώχεια, αλλά πρωταρχικά αποσασθρώνει τους κοινωνικούς δεσμούς και συγχρόνως διαλύει τα ψυχικά στηρίγματα των ατόμων.

Ειδικότερα, στην κοινωνική ασφάλιση η αλληλεγγύη οργανώνεται με οριζόντιο και κάθετο τρόπο. Με την οριζόντια οργάνωση καλύπτονται με αμοιβαία υποστήριξη των μελών της κοινότητας τα βάρη που επιφέρει η επέλευση των κοινωνικών κινδύνων. Καμιά εισοδηματική ανισότητα, κατά βάση, δεν διορθώνεται. Η αλληλεγγύη εκδηλώνεται όχι με βάση τον κάθετο άξονα του εισοδήματος, αλλά οριζόντια, με βάση άλλα κριτήρια, όπως είναι η ασθένεια, η αναπηρία κ.ά., δηλαδή γεγονότα ενός κύκλου ζωής. Στην προοπτική αυτή, κάθε πρόσωπο συμβάλλει στη χρηματοδότηση των παροχών και συγχρόνως επωφελείται αυτών (Tsantilas, 2004).

Με την κάθετη αλληλεγγύη (αναδιανομή), η κοινωνική ασφάλιση δεν περιορίζεται μόνο στην αλληλοβοήθεια, αλλά ενσωματώνει και την υποστήριξη των ασθενέστερων από τους ισχυρότερους. Έτσι, διορθώνονται οι οικονομικές ανισότητες που παράγει η αγορά. Η διανεμητική διάσταση του θεσμού είναι εκείνη που υπηρετεί, κατ'εξοχήν, την αλληλεγγύη. Όσο οι κοινωνικές μεταβιβάσεις αυξάνουν, τόσο η κοινωνία γίνεται πιο αλληλέγγυα. Στην κάθετη οργάνωση της αλληλεγγύης αλλάζει το επίπεδο δέσμευσης. Συγκεκριμένα, δεν εστιάζεται στην αμοιβαία ευθύνη των μελών μιας επαγγελματικής ομάδας, αλλά στην ευθύνη του Κράτους απέναντι στους πολίτες.

Ο κοινωνικός χαρακτήρας του θεσμού κρίνεται ως προς τα αναδιανεμητικά του αποτελέσματα. Για να ακριβολογούμε, η αναδιανομή του εισοδήματος δεν είναι ο πραγματικός σκοπός των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας. Περισσότερο εμφανίζεται ως η αναγκαία συνέπεια άλλων στόχων του θεσμού, όπως η ανακούφιση της φτώχειας και η μείωση των οικονομικών ανισοτήτων που γεννώνται από τους μηχανισμούς της αγοράς.

Ανάλογα με το επίπεδο εκδήλωσής της, η αλληλεγγύη στην κοινωνική ασφάλιση διαμορφώνεται εθνικά ή/και επαγγελματικά. Η εθνική αλληλεγγύη είναι διαταξική και αποβλέπει στην ευημερία του λαού. Η διεύρυνση του τρόπου με τον οποίο γίνονται αντιληπτή η αλληλεγγύη –όχι μόνο ως εργατική, αλλά κι ανάμεσα σε περισσότερες τάξεις– εκφράστηκε με την καθολικότητα, δηλαδή με τη σύνδεση των ωφελημάτων με την ιδιότητα του πολίτη. Γενικά, τα δύο αυτά επίπεδα αλληλεγγύης, επαγγελματικό (με βάση το επάγγελμα) και εθνικό (με βάση την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη), στην εξέλιξη του θεσμού συγχωνεύθηκαν κι επικαλύφθηκαν αμοιβαία. Η κοινωνική ασφάλιση (ασφάλεια) συμπληρώνει την επαγγελματική με εθνική αλληλεγγύη. Πράγματι, οι κορπορατισμοί δεν προάγουν την κοινωνική συνοχή. Από την άλλη πλευρά, η πολύ γενική αλληλεγγύη δεν επιτρέπει να εκτιμήσουμε την αξία της. Κι αυτό γιατί διαχέεται εύκολα, με συνέπεια να μη γίνεται αντιληπτή από τους αποδέκτες των παροχών.

Η Έκθεση Beveridge, που ζωντάνεψε το στοιχείο της εθνικής αλληλεγγύης, ενέπνευσε και το ελληνικό σύστημα. Το μαρτυρεί η Εισηγητική Έκθεση του Α.Ν. 1846/51: «Την κεντρικήν εξ άλλου γραμμήν του όλου σχεδίου χαρακτηρίζει η αρχή της αλληλεγγύης, η οποία ως γνωστόν αποτελεί το κυριώτερον γνώρισμα των προσφάτων παγκοσμίων εξελίξεων του θεσμού. Η βασική ιδέα είναι σήμερον ότι η κοινωνική ασφάλις αποτελεί την έμπρακτον εκδήλωσιν της αλληλεγγύης του έθνους». Κι ενώ η εθνική αλληλεγγύη αναπτύχθηκε μεταπολεμικά, οι κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες που δημιουργήσαν τα δίκτυα προστασίας φαίνεται ότι έχουν εισέλθει, στην εποχή μας, σε μια διαδικασία διάλυσης. Η επαγγελματική αλληλεγγύη τείνει να υποκατασταθεί από εσωτερικούς (εντός κάθε επαγγελματικής κατηγορίας) ανταγωνισμούς.

Η αλληλεγγύη –και μαζί με αυτή η θεσμική της έκφραση, η κοινωνική ασφάλιση– είναι αναγκαία για τη διαφύλαξη της κοινωνικής συνοχής. Η κάλυψη της ανεργίας διατηρεί τους δεσμούς ανάμεσα στην κοινωνία και τους ανέργους. Η προστασία από τους κινδύνους του γήρατος, της ασθένειας, της αναπηρίας αποτρέπει τη δημιουργία κοινωνικά αποκλεισμένων. Ιδιαίτερα στις μέρες μας, σε μια αγορά εργασίας που κυριαρχείται από τη μακρόχρονη ανεργία και την εξάπλωση μιας ασταθούς, χαμηλά αμειβόμενης και περιθωριακής απασχόλησης, η κοινωνική συνοχή απαιτεί όχι μόνο τη διατήρηση, αλλά και την επέκταση του αντισταθμιστικού ρόλου της κοινωνικής ασφάλισης. Η διάρρηξη των ισορροπιών στην αγορά εργασίας επιβάλλει την ενδυνάμωση της αλληλεγγύης μέσω μηχανισμών κοινωνικής προστασίας.

Η αλληλεγγύη δεν σημαίνει μόνο μεταφορά πόρων μέσα στην ίδια γενιά. Το αίτημα της αλληλεγγύης εκδηλώνεται κι ανάμεσα σε περισσότερες γενεές. Οι σχέσεις των γενεών, όπως παρατηρείται, ήταν πάντοτε πηγή αυξημένης αλληλεγγύης και σφοδρών συγκρούσεων. Εκτός από την αλληλεγγύη γενεών που αναπτύσσεται παραδοσιακά –σε διαφορετική ωστόσο για κάθε εποχή ένταση– μέσα από μια ενδοοικογενειακή ανταλλαγή χρημάτων, αγαθών και υπηρεσιών, η εν λόγω αλληλεγγύη πραγματώνεται, με πιο θεσμοθετημένο τρόπο, χάρη στο διανεμητικό σύστημα χρηματοδότησης της κοινωνικής ασφάλισης –η έννοια της γενεάς στην κοινωνική ασφάλιση εκλαμβάνεται μάλλον ως δημογραφική κατηγορία.

Επειδή μέσω κοινωνικής ασφάλισης μεταφέρονται πόροι από τους ενεργούς στους συνταξιούχους, οι δεσμοί ανάμεσα στις γενεές θα πρέπει να στηρίζονται στις αξίες της αμοιβαιότητας και της αλληλεγγύης. Οποιαδήποτε άλλη επιλογή οδηγεί σε παραβίαση του συμβολαίου και σε μια αντιπαλότητα που είναι ικανή να καταστρέψει γενικά όλους τους κοινωνικούς ιστούς. Πράγματι, όταν δεν υπάρχει αλληλεγγύη ανάμεσα στους νέους και τους ηλικιωμένους, δεν μπορεί να υπάρξει κανενός είδους αλληλεγγύη.

Ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης οφείλει να εξασφαλίζει τη βεβαιότητα ότι οι παροχές που προβλέπει θα καταβληθούν μόλις καταστούν απαιτητές. Όταν δεν έχω εμπιστοσύνη ότι κι οι άλλοι θα

φανούν αλληλέγγυοι απέναντί μου, δεν επιδεικνύω μια ανάλογα αλληλέγγυα στάση. Έτσι, η εμπιστοσύνη απορρέει από την αλληλεγγύη και συγχρόνως τη στηρίζει. Είναι ο πιο δυνατός δεσμός ανάμεσα στους ασφαλισμένους και τους ασφαλιστικούς φορείς. Αξίζει να επιμεινουμε ότι ο σεβασμός της εμπιστοσύνης είναι μια αναγκαιότητα για το ίδιο το άτομο. Οι ασφαλιστικές ρυθμίσεις αποτελούν αφετηρία βασικών επιλογών της ζωής του και γι' αυτό δεν πρέπει να ανατρέπονται αιφνιδιαστικά. Από την άλλη, είναι εξίσου αναγκαία για τον ίδιο θεσμό. Η αξιοπιστία εδράζεται στη διάρκεια, ενώ οι αιφνιδιασμοί συντηρούν την ανασφάλεια.

As προσθέσουμε ότι η κοινωνική ασφάλιση εγγυάται την αγοραστική ικανότητα του καταναλωτή. Αποδεσμεύοντας πόρους από την αποταμίευση, επιτρέπει την κατανάλωση. Πράγματι, κάτω από την ασπίδα του θεσμού μπορεί κανείς να καταναλώνει χωρίς να φοβάται για το μέλλον του. Επομένως, η κοινωνική ασφάλιση εγγράφεται κι αυτή στο ισχύον καταναλωτικό πρότυπο. Συνήθως, η κοινωνική ασφάλιση λειτουργεί συντηρητικά (αναπαραγωγικά) άλλων δοξασιών και αντιλήψεων, που βρίσκονται εκτός αυτής. Η πεμπουσία της όμως είναι η αλληλεγγύη. Αυτό συνεισφέρει. Δεν αλλάζει τον κόσμο της εργασίας ή την κοινωνία της κατανάλωσης, αλλά φροντίζει όποιος κόσμος κι αν είναι αυτός, ή όποια κοινωνία κι αν είναι αυτή, να είναι τουλάχιστον αλληλέγγυος (αλληλέγγυα).

Ανθρώπινη αξιοπρέπεια

Οι σύγχρονες φιλοσοφικές ρίζες της αξίας του ανθρώπου ανευρίσκονται στον Kant. Ο άνθρωπος και γενικά κάθε έλλογο ον αντιμετωπίζεται με μια απολυτότητα, ως αυτοσκοπός (Κονδύλη, 2000), κι όχι απλώς ως μέσο που χρησιμοποιείται από τη μια ή την άλλη βούληση, ανάλογα με τι της είναι πιο βολικό (*Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, 1785). Αυτή η καντιανή κατηγορική προσταγή να αντιμετωπίζουμε με σεβασμό τον άλλο έχει εγγραφεί στο Σύνταγμα και τις διεθνείς συμβάσεις. Το ίδιο το «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα» προτάσσει ανάμεσα στις αξίες στις οποίες στηρίζεται η Ένωση την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (I-2).

Στο περιεχόμενο της έννοιας «αξία του ανθρώπου» περιλαμβάνεται η φυσική, ηθική και κοινωνική υπόσταση του προσώπου. Γίνεται εύκολα κατανοητό ότι ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου συνδέεται με τη δημιουργία μιας υλικής βάσης. Χωρίς αξιοπρεπείς όρους διαβίωσης, χωρίς βεβαιότητες, δεν μπορεί να γίνει λόγος για σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Θα πρέπει να προσέξουμε ότι οι υλικοί όροι για την ευδωση της αξιοπρέπειας προϋποθέτουν έναν θετικό προσδιορισμό. Πράγματι, ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου στη φυσική του υπόσταση δεν έχει μόνο αρνητικό περιεχόμενο, αλλά λαμβάνει και μορφή ενεργητικής προστασίας. Μεταφερόμενοι στη σφαίρα του δέοντος, το κράτος οφείλει να λάβει όλα εκείνα τα μέτρα που είναι ικανά να διασφαλίσουν την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη. Ειδικότερα, το κράτος ως κράτος πρόνοιας υπηρετεί την ίση αξιοπρέπεια (equal dignity), η οποία επιτάσσει την αντιμετώπιση των ανθρώπων στις μεταξύ τους σχέσεις ως «φορέων ισότιμης κοινωνικής και ηθικής αξίας».

Η κοινωνική ασφάλιση, επιτρέποντας να μείνει «ο πυρήνας της προσωπικότητας του ανθρώπου» ανέπαφος, υπηρετεί τον ως άνω απόλυτο σκοπό. Πράγματι, με την άμβλυση των ανισοτήτων και την εγγύηση των μέσων μιας αξιοπρεπούς διαβίωσης, ο εν λόγω θεσμός προστατεύει την ίδια την αξία του ανθρώπου. Η οικοδόμηση προστατευτικού δικτύου αποτρέπει την πτώση του ανθρώπου σ' επίπεδο «μέσου» και τον υποβιβασμό του σε αντικείμενο. Αντίθετα, σ' ένα περιβάλλον κοινωνικής ανασφάλειας, η ζωή κινδυνεύει να μην είναι ανθρώπινη. Ο ανασφαλής δεν έχει αυτοεκτίμηση, ούτε σέβεται τους άλλους.

Στη μετεξέλιξή της, η κοινωνική ασφάλιση έχει παύσει να εγγυάται μόνο την αναπλήρωση των επαγγελματικών εισοδημάτων και διασφαλίζει ένα ελάχιστο όριο διαβίωσης. Ειδικότερα, στην Ελλάδα, η εισοδηματική κάλυψη όσων δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους συντήρησης έχει αναχθεί σ' ένα

από τα κύρια καθήκοντα της κοινωνικής ασφάλισης, ενώ επικουρικά –και κατά τρόπο ελλιπή– μόνο παρεμβαίνει το σύστημα της κοινωνικής πρόνοιας. Η προηγούμενη υπόμνηση δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει στην ταύτιση της αξίας του ανθρώπου αποκλειστικά με την εξασφάλιση στοιχειωδών υλικών αγαθών. Η αξία αυτή συνδέεται περισσότερο με τον εξορκισμό της ανασφάλειας που τείνει να αναχθεί σε δομικό χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών.

Όταν τονίζουμε τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της κοινωνικής ασφάλισης, δείχνουμε ταυτόχρονα πολύ ξεκάθαρα τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να οικοδομηθεί. Κάτω από μια τέτοια οπτική, ορθά προτείνεται ότι η αντιμετώπιση της κοινωνικής ασφάλισης ως κόστους παραγωγής αντιβαίνει στο Άρθρο 2, παρ. 1 του Συντάγματος. Γενικά, η αξία του ανθρώπου αναδεικνύεται αποφασιστική για τη συνεκτική ερμηνεία όλης της κοινωνικοασφαλιστικής νομοθεσίας.

Κοινωνική δικαιοσύνη

Η κοινωνική ασφάλιση, όπως εξελίχθηκε ιστορικά και διαπλάστηκε από τα διεθνή κείμενα, εκφράζει την κοινωνική δικαιοσύνη. Ανάμεσα στους πρωταρχικούς στόχους κοινωνικής δικαιοσύνης της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας παραμένει η πρόληψη της φτώχειας σε περίπτωση επέλευσης κινδύνων. Σε εθνικό επίπεδο, η σύμφωνα με το Σύνταγμα νομοθετική διαμόρφωση του θεσμού θεμελιώνεται στην αξιακή μήτρα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ειδικότερα, ως μηχανισμός αναδιανομής εισοδημάτων, η κοινωνική ασφάλιση τείνει χείρα βοήθειας στους λιγότερο ευνοημένους της αγοράς, διορθώνει τις ακραίες ανισότητες, διευρύνει το φάσμα των δυνατοτήτων που προσφέρονται σ' ένα άτομο, διευκολύνει την ισότητα ευκαιριών.

Η κοινωνική δικαιοσύνη, ένα κανονιστικό πανανθρώπινο ιδεώδες, συγκεκριμενοποιείται στο πλαίσιο του εκάστοτε ισχύοντος συστήματος παραγωγικών σχέσεων. Αν και οι σύγχρονες θεωρίες περί κοινωνικής δικαιοσύνης δεν αναφέρονται ρητά στην κοινωνική προστασία, ωστόσο τη διακονούν. Η κοινωνική δικαιοσύνη είναι παρούσα, υπόρρητα, σε όλους εκείνους τους μηχανισμούς που τείνουν να εξασφαλίσουν ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Η σχετική συζήτηση έχει αναζωπυρωθεί με τη θεωρία του J. Rawls. Ο τελευταίος προσπάθησε να συνδέσει τον φιλελευθερισμό με τη διανεμητική δικαιοσύνη. Η αρχή της διαφοράς, η δεύτερη από δύο προτεινόμενες αρχές μιας δίκαιης κοινωνίας, αποβλέπει στη διάκριση των ανεκτών κοινωνικών ανισοτήτων από εκείνες που πρέπει να καταπολεμηθούν. Κατά το κανονιστικό πρόταγμα της αρχής αυτής, η διανομή του εισοδήματος και του πλούτου θα πρέπει να αποβάνει προς όφελος όλων (Ρωλς, 2001). Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες γίνονται δεκτές: α) Μόνο όταν απορρέουν από αξιώματα που είναι προσβάσιμα σε όλους, και β) Εφόσον αποβάνουν προς όφελος και των λιγότερο ευνοημένων μελών της κοινωνίας.

Μιλώντας για μέτρα υπέρ της εκπαίδευσης, της μείωσης των περιουσιακών ανισοτήτων, της θέσπισης ενός ελάχιστου εισοδήματος με τη μορφή οικογενειακών επιδομάτων, της ασφάλισης ασθένειας και της ανεργίας, ο J. Rawls δικαιολογεί την ενίσχυση εκείνων των μελών της κοινωνίας που δεν μπορούν να αξιοποιήσουν την ισότητα των ευκαιριών και ταυτόχρονα νομιμοποιεί τις «δίκαιες ανισότητες». Η δικαιοσύνη δεν επιβάλλει κανέναν περιορισμό στις αποδεκτές ανισότητες, αρκεί να μπορούν να αξιοποιηθούν από όλους. Δίκαιες ανισότητες είναι εκείνες που προκύπτουν από ελεύθερες και όχι αναγκαστικές επιλογές του ατόμου (Rosanvallon, 1992). Το έργο του J. Rawls, που προσφέρεται για πολλαπλές και διαφορετικές αναγνώσεις, δεν απορρίπτει τη βάση του κλασικού φιλελευθερισμού, σύμφωνα με τον οποίο οι ανισότητες είναι αποτέλεσμα διαφορετικής χρήσης της οικονομικής ελευθερίας από τα άτομα.

Κάθε θεωρία της δικαιοσύνης κρίνεται από τα κριτήρια στα οποία προσφεύγει προκειμένου να κατανείμει τα υλικά και άυλα αγαθά μιας κοινωνίας. Στη γενικότητά της, η αρχή «στον καθένα ό,τι του αναλογεί», μην υποδηλώνοντας κάποιο ειδικότερο κριτήριο, όπως εκείνο της

αξίας, της ανάγκης, της αρχαιότητας, της ιεραρχίας, παραμένει κενή περιεχομένου (Μπόμπιο, 1998). Αντίθετα, ο όρος «κοινωνική δικαιοσύνη» ανταποκρίνεται μάλλον σε μια κατανομή με βάση το κριτήριο της ανάγκης. Όμως, η ικανοποίηση των αναγκών του ατόμου δεν συνιστά τον κυρίαρχο τρόπο κατανομής αγαθών και υπηρεσιών. Στις κοινωνίες μας, το κράτος επεμβαίνει απλώς διορθωτικά στη διανομή εισοδημάτων που γίνεται μέσω της αγοράς. Επειδή η τελευταία δεν λαμβάνει υπ' όψιν της τις ανθρώπινες ανάγκες κι αγνοεί την ύπαρξη ενός αξιοπρεπούς επιπέδου ζωής, καθίσταται απαραίτητη η κοινωνική δικαιοσύνη. Με διαφορετική διατύπωση, η κοινωνική δικαιοσύνη, στον προηγμένο καπιταλισμό, γίνεται αντιληπτή ως μια μορφή (οριακής, αναγκαστικής) αλληλεγγύης που αναπτύσσεται ανάμεσα σε οικονομικά άνισα άτομα. Οι ανταγωνισμοί ανάμεσα στα εξισωτικά πολιτικά αιτήματα και τις ανισότητες που γεννά ο καπιταλισμός βρίσκουν μόνο πρόσκαιρους συμβιβασμούς. Στη δημοκρατική διαπάλη, πάντα θα υπάρχουν διαφωνίες για το «πώς» θα εφαρμόζεται η κοινωνική δικαιοσύνη (Mouffe, 2004), η οποία δεν συλλαμβάνεται ως συναινετικός τύπος, αλλά ως πρόσκαιρη ισορροπία αντίπαλων δυνάμεων.

Η δικαιοσύνη μπορεί να γίνει αντιληπτή είτε ως μια σχέση «δούναι και λαβείν» (ανταποδοτική δικαιοσύνη), είτε ως κατανομή δικαιωμάτων και πλεονεκτημάτων σε ορισμένη κατηγορία προσώπων (διανεμητική δικαιοσύνη). Κι οι δύο αυτές όψεις της δικαιοσύνης ενυπάρχουν στην κοινωνική ασφάλιση. Πράγματι, ο θεσμός αυτός συνδυάζει δύο εξειδικεύσεις του γενικού ερωτήματος «τι θεωρείται δίκαιο»: στον καθένα «ανάλογα με την εργασία του» –που υπονοεί ότι ο καθένας θα προστατευτεί ανάλογα με την αξία του– και συγχρόνως στον καθένα «ανάλογα με τις ανάγκες του». Στην κοινωνική ασφάλιση, η κατανομή βάσει της συμβολής του καθενός συναντά τη συμμετοχή στις παροχές ανάλογα με τις ανάγκες. Η ανταμοιβή για τη δημιουργία κοινωνικού πλούτου διορθώνεται με την ικανοποίηση αναγκών. Το κριτήριο της αξίας συγχέεται μ' εκείνο της ανάγκης σε μια δοσολογία που είναι ιστορικά και πολιτικά διαπραγματεύσιμη.

Η βάση της κοινωνικής δικαιοσύνης θα πρέπει να αναζητηθεί στο ίδιο το κοινωνικό συμβόλαιο. Το τελευταίο μπορεί κάλλιστα να ειδωθεί κι ως συμφωνία για το μοίρασμα των πόρων και του παραγόμενου πλούτου μιας κοινωνίας. Η ιδέα της αλληλεγγύης και κατ' επέκταση της κοινωνικής ασφάλισης βρίσκεται στο βάθος των συμβολαϊκών θεωριών, που αναβίωσε πετυχημένα στην εποχή μας ο J. Rawls. Η εδραίωση του κοινωνικού κράτους, όπως το αναδεικνύει ο Π. Ροζανβαλόν, βρίσκεται στην ίδια την ουσία του κοινωνικού συμβολαίου: «Η κοινή ζωή βασίζεται στην αποδοχή μιας απλής αριθμητικής: οι υποχρεώσεις του συνόλου απέναντι σε καθένα από τα μέλη του είναι αντιστάθμισμα της συμμετοχής τους. Επειδή οι πολίτες είναι έτοιμοι να πεθάνουν για την πατρίδα τους, αυτή έχει ένα χρέος απέναντί τους. Είναι ίδιον του πολέμου άλλωστε να καθιερώνει τη ριζική ισοτιμία: κάθε ζωή βαραίνει εξίσου και η θυσία του καθενός μετράει το ίδιο. Το κράτος πρόνοιας, αν και είναι μια ειρηνική και καθημερινή εκδοχή αυτού του προτύπου, θεμελιώνεται σε παρόμοια λογική» (Ροζανβαλόν, 2001).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάθε εποχή έχει το δικό της κοινωνικό συμβόλαιο. Το σημερινό συμβόλαιο είναι αυτό που καταρτίστηκε σιωπηλώς την επομένη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου με τη μορφή της πλήρους και σταθερούς απασχόλησης. Ωστόσο, αυτό το συμβόλαιο έχει τεθεί σήμερα υπό αναθεώρηση και επαναδιαπραγμάτευση. Από τη νέα του μορφή δεν θα πρέπει να απουσιάσει κάθε συνδετικός ιστός. Απλώς θα πρέπει να αναζητηθεί η ανακατασκευή και η αναμόρφωση της αλληλεγγύης. Αντίθετα, η επάνοδος σε όσα πρεσβεύει ο *libertarianism*, ότι δηλαδή δεν υπάρχουν ορθολογικές υποχρεώσεις απέναντι σ' εκείνους που δεν μπορούν να συμμετάσχουν στην αγορά διανομής πλούτου κι αγαθών, θα σημάνει την είσοδο σε μια διαδικασία βαθμιαίας αποκοινωνικοποίησης των ατόμων.

Για κάποιους άλλους, η κοινωνική δικαιοσύνη είναι κάτι το βέβηλο, ένας εφιάλτης. Από τη σκοπιά των libertarians, το κοινωνικό κράτος ασεβεί σε βάρος της ατομικής ελευθερίας και του δικαιώματος ιδιοκτησίας. Σημείο αναφοράς για την ακμή του νεοφιλελευθερισμού είναι το έργο του R. Nozick. Έχοντας επεξεργαστεί τη θεωρία του ελάχιστου κράτους, ο Nozick προσφέρει στους επικριτές του κράτους πρόνοιας επιχειρήματα κατά της νομιμοποίησής του. Όταν το κράτος παρεμβαίνει αναδιανεμητικά για να μειώσει τις ανισότητες, προσβάλλει την ιδιοκτησία και την ατομική (οικονομική) ελευθερία του καθενός. Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι αν επικρατήσουν οι εχθροί της αλληλεγγύης, τότε θα οδηγηθούμε σε μια ριζική ανατροπή της κοινωνικής ασφάλισης, κυρίως με την ιδιωτικοποίησή της. Ως τέτοια (ιδιωτικοποίηση) θα πρέπει να εκληφθεί η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην οργάνωση της κοινωνικής ασφάλισης, ή γενικότερα η μετάθεση της ευθύνης (ή μέρους αυτής) για την αντιμετώπιση των κοινωνικών κινδύνων (ασθένεια, ατύχημα, γηρατειά κ.ά.) στο ίδιο το άτομο.

Για την ακρίβεια, οι libertarians δεν απορρίπτουν την αλληλεγγύη, αρκεί αυτή να πηγάζει από την καλή προαίρεση του καθενός. Να βοηθάμε τους ενδεείς, αυτούς που δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, είναι, κατά τον F.A. Hayek, μια ηθική υποχρέωση που δεν πρέπει να αναλάβει το κράτος. Έτσι, η αλληλεγγύη σ' ένα πρωταρχικό επίπεδο μπορεί να στηριχθεί στην ηθική των φιλόνητων. Αντίθετα, η αναδιανομή του πλούτου και η μείωση των ανισοτήτων μέσω κρατικής παρέμβασης είναι αντίθετες στην ίδια λογική που γεννά τον πλούτο. Η κοινωνική δικαιοσύνη ως πολιτικό πρόταγμα είναι απορριπτέα, επειδή στρεβλώνει τη λειτουργία της αγοραίας τάξης, μιας τάξης που είναι συνισταμένη ελεύθερων σχέσεων ανάμεσα στα άτομα.

Ισότητα

Η «γεωμετρική» ισότητα –σε αντίθεση με την «αριθμητική»– μεταχειρίζεται τα όμοια με όμοιο τρόπο και τα ανόμοια με ανόμοιο. Αφήνει, ωστόσο, ανοικτό ένα προκαταρκτικό ερώτημα: ποιοι είναι όμοιοι για να έχουν όμοια μεταχείριση; Πώς συγκροτείται μια κατηγορία τα μέλη της οποίας θα πρέπει να τύχουν ίσης μεταχείρισης; Η ισότητα δεν είναι αντίθετη στην κατηγοριοποίηση των ανθρώπων βάσει αντικειμενικών κριτηρίων. Υπάρχουν αποδεκτά κριτήρια άνισης μεταχείρισης (αρμοδιότητες, ικανότητες, ταλέντα, βλαβερές πράξεις) που αφορούν αξιολόγηση πράξεων. Αντίθετα, απαγορεύονται διαφοροποιήσεις που αφορούν ιδιότητες του προσώπου (προέλευση, φύλο, κατάσταση υγείας, ηλικία). Επομένως, η άνιση μεταχείριση των ασφαλισμένων –σε επίπεδο παροχών– βάσει της συμβολής του καθενός στο σύστημα, εκφράζει αυτή τη μορφή της αναλογικής ισότητας. Η ανταπόδοση είναι ένα αντικειμενικό και δικαιολογημένο κριτήριο. Η ισότητα σημαίνει παροχές ανάλογες –όπως θα δούμε, όχι αυστηρά– των εισφορών που καταβλήθηκαν.

Ειδικότερα, στην πιο αποδεκτή της εκδοχή, η ισότητα εναντιώνεται στην αυθαιρεσία. Η τυπική ισότητα δεν είναι αντίθετη σε μια ιεραρχία κατ' αξίαν, σε μια διαφοροποίηση, αρκεί η τελευταία να μην είναι αυθαίρετη. Ως αυθαίρετη νοείται η διάκριση που δεν είναι αιτιολογημένη. Ειδικότερα, έχουν παγιωθεί στη νομολογία οι εξής δύο αποδοχές: α) Η αρχή της ισότητας δεσμεύει τον νομοθέτη ο οποίος στη ρύθμιση ουσιασώς ομοίων πραγμάτων, σχέσεων ή καταστάσεων και κατηγοριών προσώπων δεν μπορεί να μεταχειρίζεται τις περιπτώσεις αυτές κατά τρόπο ανόμοιο, εισάγοντας εξαιρέσεις και κάνοντας διακρίσεις, και β) Ο νομοθέτης μπορεί να παρεκκλίνει από την αρχή της ισότητας, αν η διαφορετική τους ρύθμιση δεν είναι αυθαίρετη, γιατί επιβάλλεται από λόγους γενικότερου κοινωνικού ή δημόσιου συμφέροντος. Στην περίπτωση που ο νομοθέτης προχωρά κατά τρόπο συνταγματικά ανεκτό σε διαφοροποιήσεις, θα πρέπει να το κάνει με αντικειμενικά κριτήρια σύμφωνα με τον σκοπό του νόμου.

Η κοινωνική ασφάλιση δεν σταματά μόνο σε μια ισότητα με βάση τη συμβολή του καθενός. Προσπαθεί να λάβει υπ' όψιν της εκείνες τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες από τις οποίες πηγάζει η άνιση –από άποψη τόσο αμοιβής όσο και πρόσβασης– συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Έτσι, για να μειώσει τις κοινωνικές (ουσιαστικές) ανισότητες, ο εν λόγω θεσμός ακολουθεί μια άνιση μεταχείριση υπέρ εκείνων που έχουν περισσότερο ανάγκη και σε βάρος εκείνων που δικαιούνται αναλογικά περισσότερα. Η κοινωνική ασφάλιση τείνει στη μείωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων κι όχι στην κατάργησή τους. Δικαιολογεί τις ανισότητες που διαβιώνει η οικονομία της αγοράς, αλλά ταυτόχρονα τις αμβλύνει, στον βαθμό που απειλούν τη διαβίωση του ατόμου. Για να είμαστε ωστόσο πιο ακριβείς, θα πρέπει να ομολογήσουμε ότι η κοινωνική ασφάλιση πέτυχε μια ασθενική αναδιανομή του εισοδήματος. Χωρίς να επηρεάσει την ιεραρχική δομή της κοινωνίας, στηρίχθηκε μεταπολεμικά κυρίως στην οικονομική συγκυρία της ανάπτυξης. Είναι ανάγκη να αξιολογήσουμε τον αναδιανεμητικό ρόλο της κοινωνικής ασφάλισης με βάση ένα επιθυμητό μέτρο, γιατί αυτό θα μας βοηθήσει να την προσαρμόσουμε προς τα άνω.

Στη βάση της κοινωνικής ασφάλισης υπάρχει η ισότητα όρων (*égalité des conditions*). Ο θεσμός δεν επεμβαίνει στην εκκίνηση, προκειμένου να εξασφαλίσει την ισότητα ευκαιριών. Μεσολαβεί μάλλον στον τερματισμό, έτσι ώστε οι χαμένοι από το παιχνίδι της αγοράς να μην οδηγηθούν στην εξαθλίωση. Πληροί, παράλληλα με την ανταπόδοση, μια λειτουργία ελάχιστης ισοκατανομής αγαθών με βάση τις ανάγκες, δηλαδή μια διορθωτική επέμβαση μιας κατανομής που γίνεται με άλλα κριτήρια (ικανότητες, προσπάθεια).

Αυτή η ουσιαστική ισότητα κατηγορείται σήμερα ότι αποθαρρύνει την απασχόληση: εκείνος που επωφελείται της διανομής δεν βρίσκει κίνητρα για να επιτείνει τις παραγωγικές του προσπάθειες. Με την κρίση του κοινωνικού κράτους, όλο και περισσότερο αμφισβητείται η μορφή αυτή της ισότητας. Ειδικότερα, αποτέλεσμα της αξιακής κρίσης του θεσμού είναι η επικράτηση της αμιγούς ανταποδοτικής (αναλογιστικής) ισότητας.

5. Επίμετρο

Η αλληλεγγύη, η κοινωνική δικαιοσύνη, η ισότητα, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια έχουν αναδειχτεί σε υπέρτατες ηθικές αξίες, διότι συντηρούν και αναπαράγουν την κοινωνική συνοχή. Εάν αυτές οι αξίες υποχωρήσουν μπροστά στην αγορά και την ατομική ευθύνη, τότε τα πεδία αβεβαιότητας αυξάνουν για τους πολίτες και απειλείται ο κοινωνικός ιστός. Αν στερήσουμε την κοινωνική ασφάλιση από το αξιακό της πλαίσιο, τότε δεν θα μπορεί να παράγει ασφάλεια, σύμφωνα με τον θεμελιώδη στόχο της. Οι αξίες όπου εδράζεται η κοινωνική ασφάλιση θα πρέπει να επιδρούν πάνω στις οικονομικές πλευρές. Το αντίθετο, δηλαδή η υποταγή των κοινωνικών αξιών στις οικονομικές προτεραιότητες, οδηγεί σε μια αποδόμηση του θεσμού.

Η κοινωνική ασφάλιση υπαινίσσεται «ένα απόλυτο δικαίωμα σε ορισμένο επίπεδο πολιτισμού». Απελευθερώνει το άτομο από τον φόβο για το μέλλον και του επιτρέπει να υπάρξει ελεύθερα στην ιδιωτική σφαίρα. Η πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας (η αυτοπραγμάτωση του ατόμου) προϋποθέτει έναν αγώνα κατά της ανασφάλειας. Επομένως, η υπεράσπιση του θεσμού της κοινωνικής ασφάλισης δεν είναι μια απλή υπόθεση διαφύλαξης «κεκτημένων δικαιωμάτων». Πριν απ' όλα, και αναφέρομαι κυρίως στην Ευρώπη, πρόκειται για πρόσπιση του επιπέδου πολιτισμού που έχει κατακτήσει η κοινωνία μας. Το ερώτημα επομένως που πρέπει να τεθεί προς την «καθαρά» οικονομίστικη προσέγγιση είναι εάν αποδέχεται τη μείωση και συρρίκνωση του σημερινού πολιτισμικού μας κεκτημένου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Atkinson A., (1998), "The welfare state and economic performance", *National Tax Journal*, vol. 48, No 2.
- Baldwin P., (1975), *Politics of social solidarity: class bases of European welfare state 1875-1975*.
- Beattie R. - McGillivray, (1995), "Une stratégie risquée: Réflexions sur le rapport de la Banque mondiale. La crise du vieillissement", *RISS*, 3-4/95.
- Castel R., (1995), *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1997), *Ανακοίνωση, Εκσυγχρονισμός και βελτίωση της κοινωνικής προστασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, 12.3.1997, COM (97) 102.
- Euzéby A., (2004), "Protection sociale: Des valeurs à défendre", *RISS 2/2004*.
- Κονδύλη Π., (2000), *Περί αξιοπρεπείας*, Αθήνα.
- Lefebvre A., Méda D., (2006), *Faut-il brûler le modèle social français?*, Paris.
- Λιάκος Α., (1993), *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Αθήνα.
- Μανιτάκη Α., (1994), *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, Θεσσαλονίκη.
- Mouffe C., (2004), *Το δημοκρατικό παράδοξο*, Αθήνα.
- Μπούμαν Ζ., (2006), *Ρευστή αγάπη. Για την ευθραυστότητα των ανθρωπίνων δεσμών*, Αθήνα.
- Μπεκ Ο., (2005), *Ελευθερία ή καπιταλισμός*, Αθήνα.
- Μπόμπιο Ν., (1998), *Ισότητα και ελευθερία*, Αθήνα.
- Queisser M., (2000), "La réforme des pensions de retraite et les organisations internationales : de la critique à la convergence", *RISS 2/2000*.
- Rosanvallon P., (1992), *La crise de l'Etat-providence*, Paris.
- Ροζανβαλόν Π., (2001), *Το νέο κοινωνικό ζήτημα*, Αθήνα.
- Ρωλς Τ., (2001), *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Αθήνα.
- Σακελλαρόπουλος Θ., (2001), *Υπερεθνικές κοινωνικές πολιτικές την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα.
- Sarfati H., (2006), "Les Etats de l'Union européenne face au problème du vieillissement démographique: le rôle-clé du dialogue social", *RISS 1/2006*.
- Stergiou A., (2004), "The protection of fundamental social rights within the European Union", in: T. Sakellariopoulos, J. Berghman (eds), *Connecting welfare diversity within the European Social Model*, Antwerpen: Intersentia .
- Supiot A., (1994), *Critique du droit du travail*, Paris: PUF.
- Tsantilas P., (2004), *Les modes de financement de la sécurité sociale*, Athènes.
- World Bank, (1994), *Averting the old age crisis: policies to protect the old and promote growth*, New York.